

Egyetemi Doktori (PhD) értekezés tézisei

**A JELÖLT GONDOZÓ-CSECSEMŐ
INTERAKCIÓK SZEREPE A GYERMEKEK
FOGALMI FEJLŐDÉSÉBEN ÉS
REPREZENTÁCIÓS KÉPESSÉGEIK
ALAKULÁSÁBAN**

Futó Judit

Témavezető: Dr. Inántszy Papp Judit

DEBRECENI EGYETEM

Humán Tudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2010.

1. AZ ÉRTEKEZÉS CÉLKITŰZÉSE, A TÉMA KÖRÜLHATÁROLÁSA

A dolgozatban bemutatott vizsgálatok célja annak feltárása, hogy a korai gondozó-csecsemő interakciók „jelöltsége” hogyan járul hozzá a csecsemők fogalmi fejlődéséhez és reprezentációs képességeik alakulásához.

Bizonyítékok sora támasztja alá, hogy a felnőttek a csecsemőkkel folytatott interakcióik során viselkedésük széles skáláját megváltoztatják, így például beszédjüket, arckifejezésüket és gesztusaikat. A csecsemők felé irányuló kommunikáció jellegzetes változtatásait és általában véve a kommunikatív célú cselekvéseket azok speciális „jelölt” motoros kivitelezése jellemzi.

A „jelöltség” a szándékos cselekvések és érzelemkifejezések elsődleges procedurális motoros sémáinak térileg, időileg módosított, száliensebbé tett (eltúlzott, lelassított, sematizált) motoros kivitelezése. Feltétele az elsődleges motoros sémákhoz való meta-szintű hozzáférés.

A „jelöltség” fogalmát a „Természetes Pedagógia” elméleti keretében írták le. Ezen elmélet szerint az evolúció során kiválasztódott faj-specifikus adaptáció eredményeképpen az ember sajátos hajlandóságot mutat arra, hogy spontán átadja releváns kulturális tudását fajtársainak, illetve hogy az ilyen tanítás tartalmát gyorsan és közvetlenül elsajátítsa.

A „jelöltség” két formában jelenik meg a pedagógiai tudás-átadás folyamatában. 1) A „jelöltség”, mint osztenzív-kommunikatív jegy alkalmas egyrészt a kommunikatív szándék kifejezésére, másrészt arról informálja a vevőt, hogy, az osztenzív jegyet követő tudás manifesztáció a referens (és az egész fajta) valamilyen esszenciális tulajdonságával kapcsolatos releváns kulturális tudást közvetít. 2) Az osztenzív-referenciális kommunikációban maga a referenciális tudás manifesztáció is lehet jelölt. Ebben az esetben az átadandó információ kifejezésére szolgáló viselkedéses megnyilvánulások jelöltek, azok motoros kivitelezése módosul. A motoros készség elsődleges funkcionális használatának módosítása a megtanulandó információ releváns vonásainak kiemelését szolgálja.

A dolgozatban bemutatott első kísérlet-sorozat célja annak vizsgálata volt, hogy a dajkanyelv, mint jelölt osztenzív-kommunikatív jegy alkalmas-e a fajta-alapú reprezentációk indukcióján keresztül a csecsemők fogalmi fejlődésének elősegítésére. Ezt a kérdéskört az eszköz-reprezentációk területén tárgy individuációs kísérletekkel vizsgáltuk. Korábbi kutatások eredményei szerint 12 hónaposnál fiatalabb csecsemők esetén a tárgyak fajta-alapú reprezentációjának indukciója kizárólag a nyelvhasználat, a tárgyak eltérő szavakkal történő nyelvi megnevezése által lehetséges. Kísérletsorozatunkban azt vizsgáltuk, hogy preverbális

csecsemőknél a tárgyak fajta-alapú reprezentációja a tárgyak nyelvi megnevezése nélkül is kiváltható-e pusztán a tárgyak funkcióinak jelölt osztenzív-kommunikatív jegyekkel kísért bemutatása által.

Második vizsgálatunkban a referenciális tudás manifesztációk jelöltségének összefüggését próbáltuk feltárni a csecsemők reprezentációs fejlődésével. Ennek érdekében a 1) a korai kontingens érzelem-tükröző interakciókban megjelenő, kategorikus érzelmekre vonatkozó anyai referenciális tudás manifesztációk jelöltségének (mérése: a Tükör előtti Interakciós Helyzetben), illetve 2) az anya „Érzelem-Regulatív Mentalizációjának” az összefüggéseit vizsgáltuk a gyermek mintha-játékának 2,5 éves korban mért reprezentációs szintjével és érzelem-regulatív használatával.

A Szociális Biofeedback Elmélet alapján feltételeztük, hogy a kategorikus érzelmekre vonatkozó referenciális tudás manifesztációk jelöltsége a korai kontingens érzelem-tükröző interakciókban elősegíti a másodlagos reprezentációk kialakulását, valamint a „lekapcsolás”, a „lehorgonyzás” és a valóság-mintha elhatárolás reprezentációs funkcióinak fejlődését. Ennek alapján feltételeztük, hogy a korai interakciókban az anyai válaszok jelöltsége a gyermek 2,5 éves korában mért reprezentációs mintha kompetenciájának magasabb szintjét vetíti előre.

A sikeres érzelem-szabályzás szükséges, de nem elégséges feltétele az érzelmek másodlagos reprezentációjának kialakulása, hozzáférhetősége. A hatékony megküzdési módok alkalmazásának hasonlóképp fontos szerepe lehet. Ennek alapján feltételeztük, hogy az anyai „Érzelem-Regulatív Mentalizáció” összefügg a gyermek érzelem-szabályzásának 2,5 éves korban mért magasabb szintjével.

2. AZ ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

ELSŐ VIZSGÁLAT

Vizsgálati személyek

A vizsgálatban összesen 72 csecsemő vett részt (átlag életkor: 308 nap; 39 fiú, 33 lány), 24 gyerek/kísérlet, 12 gyerek/kísérleti helyzet.

A vizsgálati személyek újsághirdetések alapján jelentkeztek. A gyerekek különféle szocioökonómiai háttérrel rendelkeztek, minden gyermek magyar anyanyelvű volt.

Eszközök

Első és második kísérlet

A kísérletben kettő új, a csecsemők számára ismeretlen, eltérő formájú és színű, valamint jól megkülönböztethető és a gyermekek számára ismeretlen funkcióval rendelkező tárgyat (egy rózsaszín harang alakú dobozt és egy piros téglalap alakú dobozt) használtunk. A rózsaszín, harang alakú dobozon lévő kar meghúzásának hatására a tárgyon lévő lámpák felgyulladtak. A piros, téglalap alakú dobozon lévő kerek, zöld korong elforgatásának hatására pedig egy dallam hangzott fel.

Harmadik kísérlet

Ebben a kísérletben a familiarizációs során és a teszhelyzet első felében csak egyetlen tárgyat használtunk. Ez a tárgy az első és második kísérletben használt 2 tárgy fúziója volt és a két tárgy minden funkció szempontjából releváns tulajdonságát magán hordozta. Ennek megfelelően ennek az új tárgynak 2 funkciója volt: a tárgy elején lévő korong elforgatásának hatására egy dallam hangzott fel, az oldalán lévő kar meghúzásának következtében pedig felgyulladtak a tárgyon lévő lámpák.

A vizsgálat menete

Első kísérlet

Kommunikatív Funkció Demonstráció (KFD) Helyzet

A familiarizáció elején a csecsemő csak a takaróernyőt látta, miközben hallotta, amint egy női hang dajkanyelven (jelölt oszténzív jegy) azt mondja: „Szia baba, szia!”. Ezt követően a tárgyak egyikét egy kéz előhúzta az ernyő mögül, a tárgy eltávolodott az ernyőtől, majd megállt. Míg a tárgy egyhelyben állt, funkcióját két alkalommal bemutatták. A funkció demonstráció abból állt, hogy egy kéz elforgatta a tárgyon lévő korongot vagy meghúzta a kart, aminek következtében egy száliens hatás keletkezett (a kerek, zöld korong elforgatásának hatására egy dallam hangzott fel, a kar meghúzásának hatására a tárgyon lévő lámpák gyulladtak fel. A

második funkció demonstráció után a kéz visszahúzta a tárgyat az ernyő mögé. Mikor mindkét tárgy az ernyő mögött takarásban volt, a korábbi női hang azt mondta: „Nézd csak!”. Ezt követően a kéz a másik tárgyat az ellenkező irányba húzta ki az ernyő mögül. Mikor a tárgy megállt, kettő funkció demonstráció következett. Végül a tárgyat a kéz visszahúzta kiindulási helyzetébe, az ernyő mögé. Ezzel véget ért a familiarizáció.

Minden kísérleti személynek két familiarizációt, azt követően pedig két tesztet mutattunk be. A teszthelyzet első fele azonos volt a familiarizációval. A teszthelyzet második része (tárgy prezentáció) akkor kezdődött, amikor a második tárgy is ismét a takaróernyő mögé került, a női hang pedig azt mondta: „Szia baba, szia!”. Ezt követően a kéz felülről megjelent, felemelte az ernyőt, ami mögött egy vagy két tárgy vált láthatóvá. A csecsemők nézési idejét rögzítettük.

Baseline Helyzet

A csecsemők két (Kommunikatív Funkció Demonstráció Helyzet megfelelő részével azonos) tárgy prezentációt láttak: az ernyő eltávolítása után minden alkalommal egy vagy két tárgy vált láthatóvá az ernyő mögött. A csecsemők nézési idejét rögzítettük.

Második kísérlet

Osztrenzió Nélküli Bemutató (ONB) Helyzet

Az eszközök és a vizsgálat menete azonos volt az első kísérlet KFD Helyzetével, azzal a különbséggel, hogy a funkció demonstrációt megelőző dajkanyelven történő megszólításokat olyan nem ember által hallatott dallamokra cseréltük fel, amiknek felszíni akusztikus paraméterei megegyeztek az eredeti osztrenzív ingerekével.

Oksági Intervenció Nélküli (OIN) Helyzet

Az eszközök és a vizsgálat menete azonos volt az első kísérlet KFD Helyzetével, azzal a különbséggel, hogy a kéz intervenciója nélkül történt a demonstráció. A csecsemők azt látták, hogy a tárgyon lévő kar vagy a korong magától mozog az első kísérletben alkalmazott „hatásokkal” kontingens módon.

Harmadik kísérlet

Dupla-Funkció Demonstrációja (DFD) Helyzet

Ez a kísérleti helyzet azonos volt az első kísérlet KFD Helyzetével, azzal a különbséggel, hogy a familiarizáció során és a teszthelyzet első szakaszában ugyanaz a tárgy jelent meg a takaróernyő mindkét oldalán. Az ernyő egyik oldalán azonban a kéz a kart mozgatta és az ennek

megfelelő hatás jelent meg (villogás), míg az ernyő másik oldalán a kéz a korongot mozgatta, aminek következtében hanghatás keletkezett. A teszhelyzet második részében, az ernyő eltávolítását követően a csecsemők vagy a familiarizáció és a teszt első részében használt tárgyat látták, vagy két tárgyat: a rózsaszín harang alakú dobozt a lámpákkal és a karral (korong nélkül) vagy a rózsaszín harang alakú dobozt a koronggal (kar és lámpák nélkül).

Dupla-Funkció Baseline Helyzet

A csecsemők kettő, a DFD Helyzet tesztjének második fázisával azonos tárgy prezentációt láttak.

MÁSODIK VIZSGÁLAT

A kontingens érzelem-tükröző interakciókban megjelenő referenciális tudás manifesztációk jelöltségét a Tükör Előtti Interakciós Helyzetben vizsgáltuk ("Fapofa-helyzet" egy módosított változata) a csecsemők 12 hónapos korában.

A Tükör Előtti Interakciós Helyzetben részt vett gyerekek egy részével (azokkal, akiket után tudtunk követni) 2,5 éves korukban felvettük a Kavanaugh – és Harris – féle mintha-játék vizsgálat egy módosított, kiegészített változatát. Célunk a gyermekek reprezentációs kompetenciájának felmérése és a mintha érzelem-regulatív használatának vizsgálata volt.

Az anyák által gyermekeik megnyugtására használt módszereket egy kérdőív használatával mértük fel. Az anyai „Elme-Elmélésűséget” az „Elme-Elmélésűség Interjú” alapján határoztuk meg.

Vizsgálati személyek

A gyermekek egy longitudinális kutatásban vettek részt. A vizsgálatok minden esetben az alábbi sorrendben követték egymást:

1. alkalom: Tükör előtti Interakciós Helyzet;
105 gyermek (átlag életkor: 12,2 hónap; 57 fiú és 48 lány).
2. alkalom: Mintha-Játék Feladat, anyai „Elme-Elmélésűség” interjú, kérdőív
68 gyermek (átlag életkor: 30,60 hónap; 40 fiú, 28 lány).

A vizsgálati személyek újsághirdetések alapján jelentkeztek. A gyerekek különféle szocioökonómiai háttérrel rendelkeztek, minden gyermek magyar anyanyelvű volt

A vizsgálat menete

Tükör előtti Interakciós Helyzet (TIH)

A mama és a baba egymás mellett, egymástól 2 méterre ültek, velük szemben egy detektív tükör volt. Kettejük közé egy nem átlátszó elválasztó elemet helyeztünk el, aminek következtében megérinteni nem tudták egymást, kommunikálni pedig csak a tükrön keresztül tudtak vizuális és vokális/verbális úton. A TEH kettő darab 2 perces interakciós fázisból és egy, az interakciós fázisokat elválasztó 2 perces stresszor fázisból áll. A kezdeti fázisban az anyát arra kértük, hogy a detektív tükrön keresztül szabadon lépjen interakcióba gyermekével. A második, „Fapofa fázisban” az anyát arra instruáltuk, hogy mozdulatlan, semleges arckifejezéssel nézzen gyermekére és semmilyen reakciót ne adjon. A vizsgálat utolsó fázisában az anya „életre kelt” és ismét szabadon interakcióba léphetett gyermekével.

A kódolási rendszer az anya négyféle kontingens válaszára fókuszált:

- (a) kontingens verbális utalás a gyermek állapotára vagy aktivitására
- (b) a csecsemő érzelmi állapot-kifejezésére vagy valamilyen testi aktivitására utaló vokális reakció, melyet speciális, a csecsemőt megszólító intonáció stb. (dajkanyelv) jellemez
- (c) a csecsemő vokális megnyilvánulásait utánzó vokális reakció
- (d) faciális utánzó reakció, ami a csecsemő saját arckifejezésit tükrözi vissza a csecsemőnek

Elméleti megfontolások alapján az első változót (a) a „nem jelölt anyai válaszkészség” mérőszámának tekintettük. A b, c és d változók együttese a „jelölt anyai ráhangolódást” mértéke.

Mintha-Játék Feladat

Vizsgálatunkban a Kavanaugh - és Harris – féle mintha-játék vizsgálat egy módosított, kiegészített változatát alkalmaztuk az alábbiak mérése céljából:

1. össz reprezentációs mintha kompetencia
2. „mintha-fluencia”
(a mintha spontán, adekvát és kreatív kiterjesztése)
3. „mintha-stabilitás”
(mintha aktivitás megszakadása, mintha és valóság közti ingadozás)
4. a mintha érzelem-regulatív használata

„Elme-Elméjűség”

A vizsgálatvezető arra kérte az anyát, hogy jellemezze gyermekét: “Milyen gyermek [gyermek neve]?” A válasz akkor tekinthető „mentálisnak”, ha a gyermek vágyaival (nem szeret-nem szeret alapon), vélekedéseivel, elméjével, képzeletével, érdeklődésével, intellektusával, metakogníciójával, érzelemivel stb. kapcsolatban fejez ki valamit. Az anyákat „Elme-Elméjűség” pontszámuk alapján az erősen, illetve a kevésbé „Elme-Elméjűek” csoportjaiba osztottuk.

Kérdőív

Az “Elme-Elméjűség Interjú” követően az anyák egy kérdőívet töltöttek ki, ami a gyerek temperamentumával, játékával és az anya-gyermek interakció egyes jellegzetességeivel kapcsolatos kérdéseket tartalmazott.

Most csak az elemzésben használt kérdésre, az anyai nyugtatás módjára térünk ki. A kérdés a következő volt: “Van-e valami bevált módszer, ami segíteni szokott gyermeke megnyugtatózásában?” A kérdésre adott válaszokat „mentális” és „nem mentális” csoportokra osztottuk.

„Érzelem-Regulatív Mentalizáció”

Az „Érzelem-Regulatív Mentalizációval” jellemzett csoportba azok a vizsgálati személyek kerültek, akik a magas “Elme-Elméjűségük” csoportjába tartoztak ÉS (a kérdőív alapján) mentális nyugtatási módszert alkalmaztak.

3. EREDMÉNYEK

ELSŐ VIZSGÁLAT

1. Az eszközök funkciójának jelölt osztenzív jegyekkel (dajkanyelv) történő demonstrációja tárgy individuációhoz vezetett 10 hónapos csecsemőknél.

- Ezen eredmények szerint tehát fajta-alapú tárgy individuáció a tárgyak nyelvi megnevezése nélkül is kiváltható preverbális csecsemőknél az eszközök funkciójának jelölt osztenzív-kommunikatív jegyekkel kísért bemutatása által.

2. Az Osztenzió Nélküli Bemutatás, illetve az Oksági Intervenció Nélküli helyzetekben tárgy individuáció nem történt.

- Ebből következik, hogy az osztenzív-kommunikatív jegyek (amik fajta-releváns információ elvárását eredményezik) jelenléte és az oksági intervenció egyaránt szükséges előfeltételei az eszközök funkció alapján történő tárgy individuációjának 10 hónapos csecsemőknél.

3. A csecsemők 2 tárgyat vártak el a Dupla-Funkció Demonstrációval Helyzetben annak ellenére, hogy a familiarizációban és a teszhelyzet első felében csupán egy tárgy volt jelen.

- A tárgy individuáció nem a tárgyak vizuális tulajdonságai, hanem a bemutatott, eszköz fajtákra vonatkozó funkcionális információ alapján történt.
- A csecsemők elvárása szerint egy adott eszköz fajtát egy adott funkció definiál.
- A funkció jelölt osztenzív jegyekkel történő demonstrációjának hatása az eszközök reprezentációjára olyan erős, hogy a tárgy tulajdonságokra vonatkozó perceptuális információt is felülírja.

MÁSODIK VIZSGÁLAT

1. Eredményeink szerint a korai anya-gyermek érzelmtükrözéses interakciók során jelölt referenciális tudás manifesztációkat használó anyák gyermekei 2,5 éves korukban magasabb reprezentációs mintha kompetenciával rendelkeznek, mint a nem jelölő anyukák gyermekei. Ezt támasztja alá a jelölő anyák gyermekeinek

- magasabb össz-mintha pontszáma
- jobb teljesítménye a „mintha fluencia” terén (a mintha spontán, kreatív és adekvát kiterjesztése)
- magasabb „mintha stabilitás” pontszáma (egyértelműbb mintha-valóság határ)

2. Az “Érzelem-Regulatív Mentalizációval” jellemezhető anyák gyermekei jobbak az érzelmszabályozás terén, mint az “Érzelem-Regulatív Mentalizációval” nem jellemezhető anyák gyermekei. Ezt támasztja alá az “Érzelem-Regulatív Mentalizációval” jellemezhető anyák gyermekeinek

- jobb teljesítménye a mintha érzellem-regulatív használatában

- stresszes helyzetekben mutatott nagyobb frusztráció-tűrése (Tükör Előtti Helyzet „Fapofa fázisát” hosszabban bírják)
- az érzelmileg megterhelő mintha feladatban mutatott kevesebb elakadása (valóság betörés, mintha-visszautasítás)

4. PUBLIKÁCIÓK

Az értekezés tárgyában megjelent publikációk

Futó, J. (2005). Az emlék fenomenológiai minősége - mitől élénk az emlék? *Tudomány és Lélek*, Vol.7, 3-16.

Futó, J., Kónya, A. (2008). A gyermekkori emlékek természete: halványodás és kiemelkedés. *Alkalmazott Pszichológia*, Vol.10, 53-67.

Futó, J. (2009). A gyermekkori emlékek jelentősége és változása a pszichoterápiában. *Pszichoterápia*, Vol.18, 28-40.

Futó, J. (2009). Korai önéletrajzi emlékeink a pszichoterápiában; a kapcsolati kontextus jelentősége. *Lélekelemzés*, Vol.4, 18-30.

Watson J., Futó, J., Fonagy, P., Gergely, Gy. (megjelenés alatt). Gender and Relational Differences in Sensitivity to Internal and External Cues at 12 Months. *Bulletin of the Menninger Clinic*, Vol.74.